

РОЗВИТОК ПРОДУКТИВНИХ СИЛ І РЕГІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА

УДК 316.334.52:37

Ревко А.М.

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри соціальної роботи
Чернігівського національного технологічного університету

Revko Alona

PhD in Economics, Associate Professor,
Associate Professor of the Social Work Department
Chernihiv National University of Technology

ДИСПРОПОРЦІЇ РОЗВИТКУ ОСВІТНЬОЇ КОМПОНЕНТИ СОЦІОГУМАНІТАРНОГО ПРОСТОРУ РЕГІОНУ

DISPROPORTIONS IN THE DEVELOPMENT OF THE EDUCATIONAL COMPONENTS OF THE SOCIO-HUMANITARIAN SPACE IN THE REGION

Визначено понятійний контур соціогуманітарного простору регіону. Досліджено структурно-динамічну характеристику освітньої інфраструктури соціогуманітарного простору регіонів України як ключового індикатора розвитку людського потенціалу. Встановлено, що в умовах розвитку соціогуманітарного простору людський потенціал є регіональною категорією, оскільки він формується і реалізується за просторовими ознаками. Досліджено рівень доступу до середньої освіти у загальноосвітніх навчальних закладах регіонів України. Наголошено на необхідності переходу до інклюзивного розвитку соціальної інфраструктури, який сприятиме пом'якшенню економічного і соціального відторгнення у суспільстві. Запропоновано головні напрями інклюзивного розвитку освітньої компоненти соціогуманітарного простору регіону в найближчій перспективі.

Ключові слова: освіта, освітня інфраструктура, соціогуманітарний простір, людський потенціал, інклюзивний розвиток.

Определен понятийный контур социогуманитарного пространства региона. Исследована структурно-динамическая характеристика образовательной инфраструктуры социогуманитарного пространства регионов Украины как ключевого индикатора развития человеческого потенциала. Установлено, что в условиях развития социогуманитарного пространства человеческий потенциал является региональной категорией, поскольку он формируется и реализуется по пространственным признакам. Исследован уровень доступа к среднему образованию в общеобразовательных учебных заведениях регионов Украины. Подчеркнута необходимость перехода к инклюзивному развитию социальной инфраструктуры, который будет способствовать смягчению экономического и социального отторжения в обществе. Предложены основные направления инклюзивного развития образовательной компоненты социогуманитарного пространства региона в ближайшей перспективе.

Ключевые слова: образование, образовательная инфраструктура, социогуманитарное пространство, человеческий потенциал, инклюзивное развитие.

The conceptual contour of the socio-humanitarian space of the region is defined. It is established that the dominant part of the socio-humanitarian space of the region, which provides high-quality human development is educational infrastructure. The structural-dynamic characteristics of the educational infrastructure of the socio-humanitarian space of Ukrainian regions as a key indicator of development of human potential are investigated. Methodologically, this research is based on statistical and dynamics methods, which characterizes the level of educational infrastructure development in Ukrainian regions. Data for these analysis are from Ukrainian public statistics. The time range for assessing educational infrastructure of the socio-humanitarian space of Ukrainian regions covers 2000-2017. The maps are created by using the software MapInfo Professional. It has been established that in the conditions of

the development of the socio-humanitarian space, human potential is a regional category, because it is formed and implemented according to spatial attributes. It should be noted that there is a certain imbalance in access to general education institutions and the distribution of higher and vocational schools between the regions of the country. The following major centers of higher education are formed, such as Kharkiv, Lviv and Odessa regions. It is established that the level of satisfaction of the needs of the population in the region through education system depends on the possibility of using educational institutions and the quality of services they provide, as well as on the material base of educational institutions, the number of educational institutions, their equipment and the level of skills of the staff. The level of access to secondary education in secondary schools of Ukrainian regions is researched. It emphasizes the need for a transition to an inclusive social infrastructure development, which will help mitigate economic and social exclusion in society. The main directions of inclusive development of the educational component of the socio-humanitarian space of the region in the near future are proposed.

Keywords: education, educational infrastructure, socio-humanitarian space, human potential, inclusive development.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Нині важливою компонентою реалізації парадигми розвитку соціальної інфраструктури є забезпечення якісної освіти, яка водночас є надзвичайно важливим чинником соціогуманітарного розвитку. Варто зауважити, що за традиційно високого індексу грамотності дорослого населення України є низка невіршених проблем у сфері освіти, які потребують якнайшвидшого розв'язання [1, с. 10].

Одними з ключових проблем досягнення стійкості освітньої інфраструктури регіонів є модернізація соціогуманітарного простору України, створення умов для розвитку людського потенціалу через знання, етнокультурні, соціальні та духовні цінності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. Важливим етапом у дослідженні освітньої інфраструктури соціогуманітарного простору регіону стали праці сучасних вітчизняних і зарубіжних науковців: О. Бородіної [2], М. Бутка [3], Л. Купця [4], Т. Пепи [1], І. Прокопа [2], Л. Чернюк [1] та ін.

Формулювання цілей статті (**постановка завдання**). Головною метою даної публікації є дослідження структурно-динамічних характеристик освітньої інфраструктури соціогуманітарного простору регіону як ключового індикатора регіонального розвитку людського потенціалу.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Домінантою у складі соціогуманітарного простору регіону, яка забезпечує якісний людський розвиток, є освіта. Як зазначає Л. Купець, під освітою слід розуміти виховання, навчання і науку як процеси здобування знань, навичок та вмінь. Окрім того, це процес передачі від покоління до покоління культурної спадщини, а саме знань, навичок та системи цінностей певної спільноти через соціальний інститут, яким передусім є школа. Важливо зазначити, що освіта є фундаментом розвитку сучасного світу, економіки знань та суспільства у цілому [4, с. 32–33].

Доступ до освіти є одним з основних прав кожної людини, яке відображено в багатьох міжнародних документах і, звичайно, в основних законах більшості держав. В Україні це право гарантовано, в першу чергу, ст. 53 Конституції України. Відповідно до Закону України «Про освіту», освіта є базисом інтелектуального, креативного, духовного, фізичного й культурного розвитку особистості, її успішної соціалізації, економічного добробуту, запорукою розвит-

ку суспільства, об'єднаного спільними цінностями і культурою, та держави [5].

У сучасному науковому колі соціогуманітарний простір розглядається як сукупність людських (колективних і міжособистісних) та суспільних відносин та зв'язків, які локалізуються у межах певної територіальної одиниці, у поєднанні базових суспільних інститутів: сім'ї, територіальних і громадських спільнот, економіки, держави, тобто між індивідами, їхніми групами та об'єднаннями за громадянськими, статусними, професійними ознаками і місцем проживання, з приводу розподілу, обміну і споживання створених у суспільному виробництві матеріальних та нематеріальних благ для забезпечення відтворювальних процесів у складі продуктивних сил та підвищення рівня й якості життя людини [1, с. 96].

Освітня інфраструктура соціогуманітарного простору регіону складається з дошкільних, загальноосвітніх, професійно-технічних та вищих навчальних закладів. Структурно-динамічну характеристику освітньої інфраструктури України представлено в табл. 1.

Динаміка чисельності закладів освіти України впродовж 2000–2017 рр. мала негативну тенденцію. Спостерігається зменшення кількості майже всіх закладів освітньої інфраструктури. Зокрема, кількість закладів загальної середньої освіти зменшилася на 27%, професійної (професійно-технічної) освіти – на 22%. Деяко гірша ситуація склалася із закладами вищої освіти, підтвердженням цього є значне (на 32%) зменшення кількості закладів вищої освіти з 979 од. у 2000 р. до 661 од. у 2017 р.

Динаміка контингенту студентів професійно-технічних та ВОЗ відображає демографічні тенденції, що мали і мають місце в Україні, а також ставлення з боку суспільства до професійно-технічної та вищої освіти. Спостерігається неухильна тенденція до зменшення кількості учнів, слухачів у закладах професійної (професійно-технічної) освіти протягом 2000–2017 рр. на майже 50%, а кількість осіб у закладах вищої освіти за досліджуваний період скоротилася на 20%. Дана тенденція зумовлена, по-перше, скороченням числа осіб відповідного віку і, по-друге, щорічним збільшенням кількості студентів, які виїжджають навчатися за кордон. Ці тенденції не створюють умов для всебічного розвитку особистості та формування якісного людського потенціалу.

В умовах розвитку соціогуманітарного простору людський потенціал є регіональною категорією, оскільки він формується і реалізується за просторовими ознаками. Рівень доступу дітей до серед-

Структурно-динамічна характеристика освітньої інфраструктури України в 2000–2017 рр.

Показник	2000	2005	2010	2015	2016	2017
Кількість освітніх інституцій						
Кількість дошкільних навчальних закладів, тис од.	16,3	15,1	15,6	14,8	14,9	14,9
Кількість закладів загальної середньої освіти, тис од.	22,2	21,6	20,3	17,6	16,9	16,2
Кількість закладів професійної (професійно-технічної) освіти, од.	970	1023	976	798	787	756
Кількість закладів вищої освіти, од.	979	951	854	659	657	661
Кількість учнів освітніх інституцій, тис осіб						
Кількість дітей у дошкільних навчальних закладах	983	1032	1273	1291	1300	1304
Кількість учнів у закладах загальної середньої освіти	6764	5399	4299	3783	3846	3922
Кількість учнів, слухачів у закладах професійної (професійно-технічної) освіти	524,6	496,6	433,5	304,1	285,8	269,4
Кількість осіб у закладах вищої освіти	1930,9	2709,1	2491,3	1605,3	1586,7	1538,6

Джерело: розраховано автором на підставі даних Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

ньої освіти у загальноосвітніх навчальних закладах регіонів України (у відсотках до кількості дітей у віці 6–18 років) у 2017 р. представлено на рис. 1.

У 2017 р. максимальний рівень доступу до загальноосвітніх навчальних закладів України спостерігався у Закарпатській (92,8%), Одеській (92,2%), Рівненській (91,5%), Херсонській (91,3%) та Черкаській (91,2%) областях. Найгірша ситуація склалася у Київській (90,2%), Хмельницькій (90,2%), Сумській (89,9%), Миколаївській (89,5%), Івано-Франківській (89,4%), Вінницькій (88,8%) та Львівській (86,2%) областях, в яких понад 10% дітей не мали доступу до середньої освіти. Охоплення дітей загальноосвітніми навчальними закладами в Україні у 2017 р. збільшилося майже на 10% порівняно з 2015 р., позитивну динаміку за цим показником демонстрували всі без винятку регіони.

Відсутність рівного доступу до загальноосвітніх навчальних закладів відображає освітню проблему, яку слід розуміти як нерівність, що обмежує як індивідуальні можливості, так і ускладнює соціальний розвиток регіонів країни [3, с. 35].

Доступність об'єктів соціальної інфраструктури соціогуманітарного простору для населення регіону, а саме доступність освіти, можливо дослідити за багатовимірною оцінкою соціального відторгнення [6]. Ця оцінка дає можливість дослідити розвиток соціогуманітарного простору регіону як соціально-територіальну підсистему в процесі переходу національного господарства до інклюзивного розвитку.

Як зазначають О.М. Бородіна та І.В. Прокопа, поняття інклюзивного розвитку використовується тоді, коли існує диференціація населення, зумовлена обмеженими можливостями частини з них задовольняти свої потреби, що, своєю чергою, є причиною їх соціального відторгнення. Окрім того, у науковій літературі, матеріалах Програми ООН щодо людського розвитку, доповідях Світового банку, а також у вітчизняних документах, прийнятих чи підготовле-

них для виконання рішень міжнародних інституцій і форумів, усе частіше наголошується, що перехід до інклюзивного розвитку сприятиме пом'якшенню (усуненню) економічного і соціального відторгнення у суспільстві. Окрім того, поступово формуються й науково-методичні підвалини інклюзивного розвитку, які включають понятійні межі, специфічні ознаки, механізми та інші визначальні риси [2, с. 106–107].

Варто зазначити, що реалізація права громадян на освіту вимагає постійного розвитку соціальної інфраструктури у сфері освіти на всіх рівнях, у тому числі й на професійно-технічному та вищому. Рівень задоволення потреб населення регіону через систему освіти залежить від можливості використання освітніх інституцій і якості послуг, які вони надають, а також від матеріальної бази освітніх інституцій, кількості навчальних закладів, їх оснащеності та рівня кваліфікації персоналу [3, с. 35].

Рис. 2 демонструє, що в 2017 р. регіонами-лідерами за показником кількості учнів, слухачів у закладах професійної (професійно-технічної) освіти у розрахунку на 10 тис населення були Рівненська (99 осіб), Львівська (96 осіб), Сумська (90 осіб), Миколаївська (87 осіб), Вінницька (86 осіб) та Тернопільська (82 особи) області. Найгірша ситуація за цим показником склалася у п'яти областях України, а саме: Закарпатській (47 осіб), Київській (47 осіб), Чернігівській (49 осіб), Харківській (51 особа) та Одеській (61 особа).

Кількість професійно-технічних навчальних закладів в Україні в 2017 р. коливалася від 16 закладів у Закарпатській (16), Дніпропетровській (16), Волинській (17) та Чернігівській (19) областях до 59 закладів у Львівській (59), Дніпропетровській (58), Харківській (45) та Запорізькій (40) областях.

Відповідно до рис. 3, найбільшими центрами вищої освіти є Харківська (65 закладів), Дніпропетровська (55 закладів), Львівська (43 заклади) та Одеська (40 закладів) області, де зосереджена найбільша

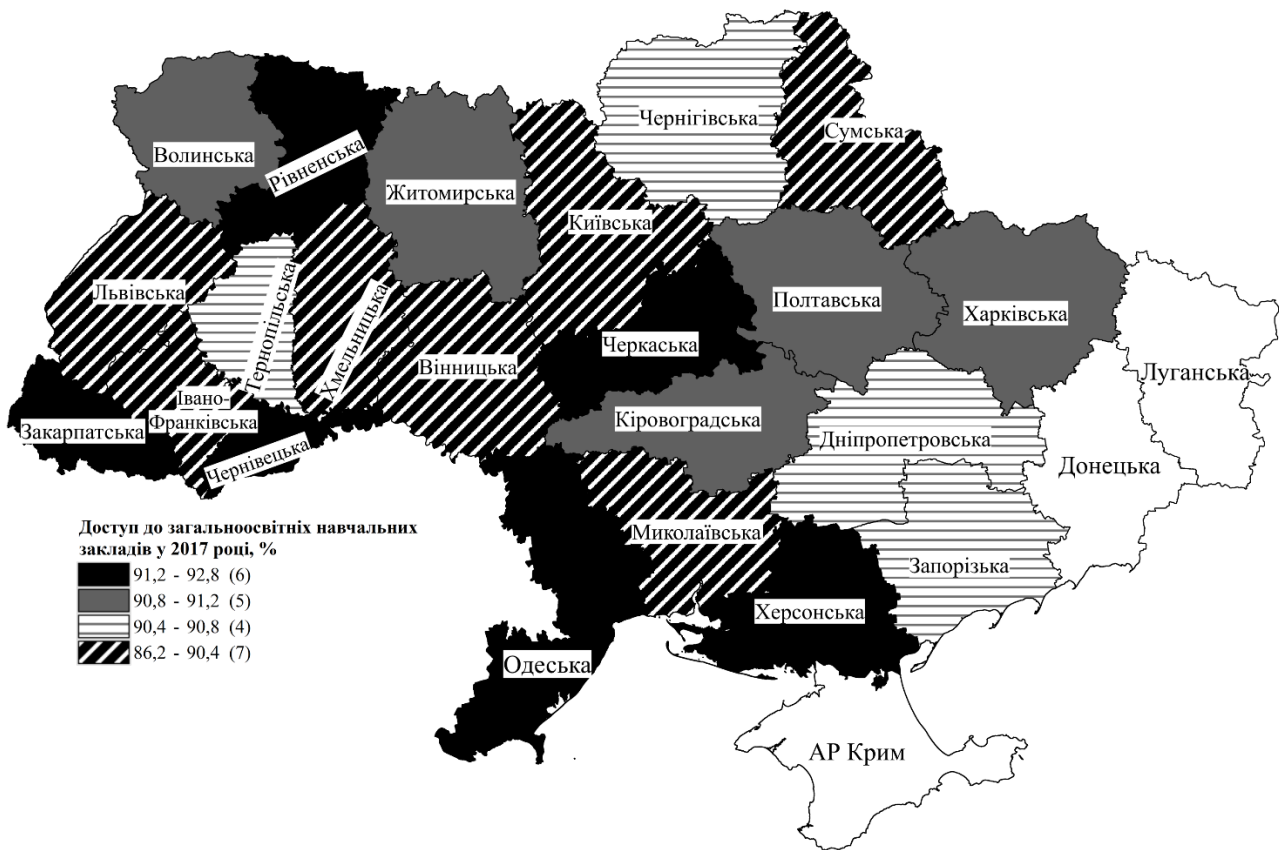

Рис. 1. Рівень доступу дітей до середньої освіти (у відсотках до кількості дітей відповідного віку) у 2017 р.
Джерело: розроблено автором на підставі даних Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

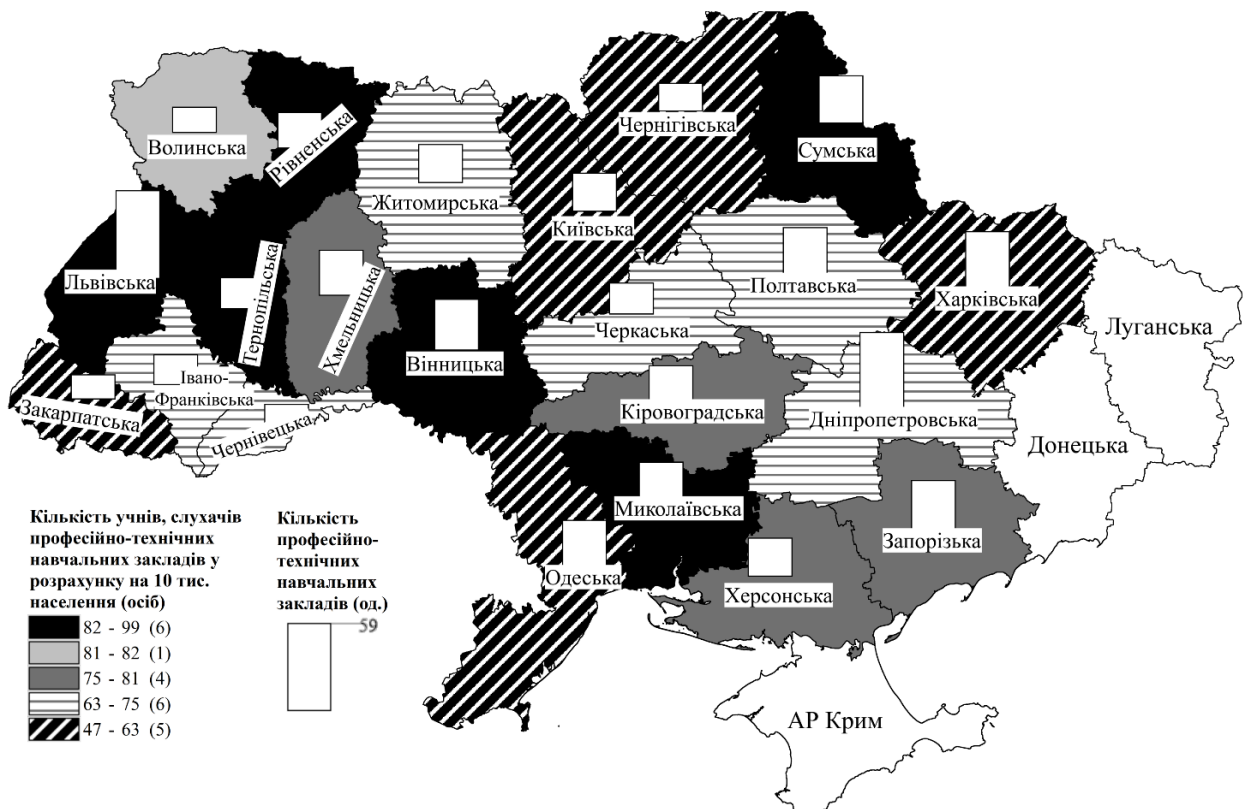

Рис. 2. Кількість учнів та закладів професійної (професійно-технічної) освіти в Україні у 2017 р.
Джерело: розроблено автором на підставі даних Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

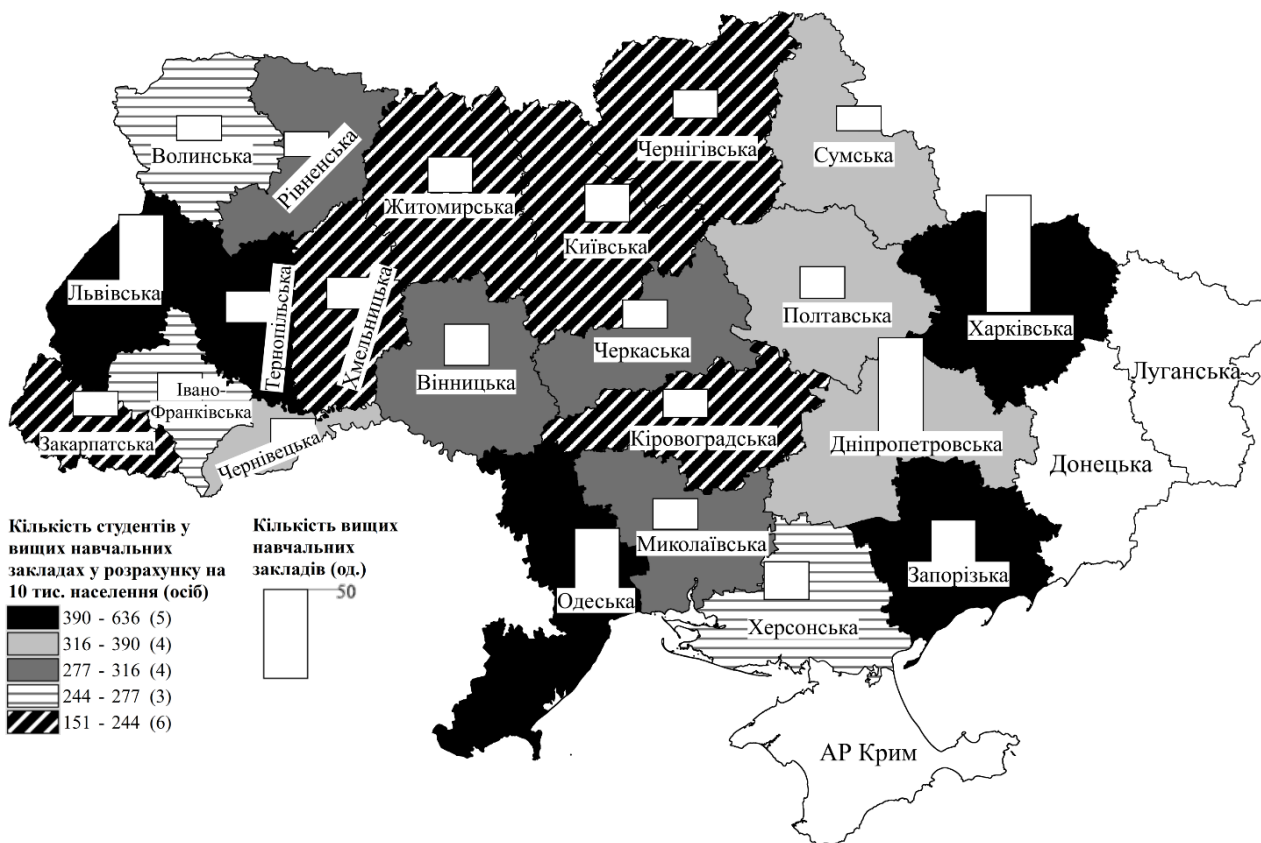

Рис. 3. Кількість студентів та вищих навчальних закладів в Україні у 2017 р.

Джерело: розроблено автором на підставі даних Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

кількість вищих навчальних закладів. Окрім того, у 2017 р. Харківська (636 осіб), Львівська (487 осіб) та Одеська (451 особа) області мали найбільшу кількість студентів у вищих навчальних закладах у розрахунку на 10 тис населення.

Найменшу кількість студентів у вищих навчальних закладах у розрахунку на 10 тис населення у 2017 р. мали шість областей України: Кіровоградська (151 особа), Київська (157 осіб), Закарпатська (188 осіб), Чернігівська (197 осіб), Хмельницька (243 особи) та Житомирська (243 особи).

Регіонами, які мали найменшу кількість вищих навчальних закладів, були Рівненська (14 закладів), Сумська (14 закладів), Волинська (14 закладів), Закарпатська (14 закладів) області. Саме у цих регіонах України склалися найгірші умови розвитку людського потенціалу.

За певного досягнення розвитку освітньої інфраструктури регіону як складової частини соціогуманітарного простору завдяки розвинутій мережі навчальних закладів різного рівня стан і розвиток її не можна визнати задовільним, особливо відносно професійно-технічної та вищої освіти.

Висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Підсумовуючи проведені дослідження, слід зауважити, що існує певна диспропорція доступу до загальноосвітніх навчальних закладів та розподілу вищих та професійно-технічних навчальних закладів між регіонами країни. Склалися такі основні центри вищої освіти,

як Харківська, Львівська та Одеська області. Крім того, тривала тенденція скорочення учнівського та студентського контингенту загострює проблему інтеграції системи вищої та професійно-технічної освіти у європейський та світовий простір.

Головними напрямками інклюзивного розвитку освітньої компоненти соціогуманітарного простору регіону в найближчій перспективі мають бути:

- забезпечення комплексної освіти для дітей та молоді з обмеженими можливостями та хронічними хворобами на всіх етапах навчання;
- створення профорієнтаційних центрів для молоді з метою допомоги у профорієнтаційному виборі та професійному розвитку;
- створення регіональних професійних центрів (багатопрофільних закладів), які будуть охоплювати широкий спектр професій, яких потребує регіон для розвитку економіки регіону та держави;
- розвиток локального партнерства у сфері освіти: сім'ї, школи, територіальні громади у співпраці з роботодавцями, університетами та іншими державними та недержавними установами;
- розвиток громадянської активності (соціального капіталу) та співпраця з неурядовими організаціями (через такі фінансові інструменти, як бюджет участі, а також упровадження відкритих конкурсних пропозицій для підтримки виконання завдань у сферах освітньої інфраструктури інститутами громадянського суспільства);
- створення умов для розвитку підприємницьких компетенцій школярів із перших років навчання в

школах шляхом використання активних і практичних форм навчання, що формують компетенції із соціального підприємництва.

Таким чином, реалізація парадигми розвитку та організації соціогуманітарного простору у сфері освіти має базуватися на принципах гуманізму та демократизації, а також бути зорієнтованою на створення системи освіти, здатної забезпечити високу якість із максимально можливою доступністю на основі взаємодії державних і громадських інститутів освітньої політики, професійних спілок, творчих об'єднань та організацій, їх спрямованості на розвиток освіти з урахуванням регіональної специфіки і наявного потенціалу [1, с. 108].

Бібліографічний список:

1. Пєпа Т.В., Чернюк Л.Г. Інфраструктурне забезпечення соціального розвитку регіонів України (методолого-організаційний аспект) : монографія. Вінниця, 2015. 280 с.
2. Бородіна О.М., Прокопа І.В. Майбутнє сільського сектору України – від екстрактивного використання до інклюзивного розвитку. *Економіка України*. 2008. № 11–12(684–685). С. 104–121.
3. Бутко М.П., Рєвко А.М. Соціальна інфраструктура як каталізатор модернізації соціогуманітарного простору регіонів України. *Регіональна економіка*. 2017. № 4(86). С. 28–37.
4. Kupiec L., Gołębiowska A., Wyszowska D. *Gospodarka przestrzenna*. Tom IV. Infrastruktura społeczna. Białystok : Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, 2004. 246 s.
5. Про освіту : Закон України від 19.01.2019 № 2657-VIII, 2661-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (дата звернення: 20.05.2019).
6. Україна на шляху до соціального залучення : Національна доповідь про людський розвиток. 2011. С. 60–63, 95–101. URL: https://issuu.com/undpukraine/docs/ua_2011_ukr (дата звернення: 20.05.2019).

References:

1. Pepa T.V., Chernjuk L.Gh. (2015). *Infrastrukturne zabezpechennja socialjnogho rozvytku rehioniv Ukrainy (metodologho-orghanizacijnyj aspekt)* [Infrastructure provision of social development of the regions of Ukraine (methodological and organizational aspect)] : monohrafija. Vinnycja, 280 s. (in Ukrainian)
2. Borodina O.M., Prokopa I.V. (2018). *Majbutnje siljskogho sektoru Ukrainy – vid ekstraktyvnogho vykorystannja do inkljuzyvnogho rozvytku* [The future of the rural sector of Ukraine – from extractive use to inclusive development]. *Ekonomika Ukrainy*, no. 11-12(684-685), pp. 104–121. (in Ukrainian)
3. Butko M.P., Revko A.M. (2017). *Socialjna infrastruktura jak katalizator modernizaciji socioghumanitarnogho prostoru rehioniv Ukrainy* [Social infrastructure as a catalyst for the modernization of the socio-humanitarian space of Ukraine's regions]. *Reghionaljna ekonomika*, no 4(86), pp. 28-37. (in Ukrainian)
4. Kupiec L., Golebiowska A., Wyszowska D. (2004). *Gospodarka przestrzenna* [Spatial economy]. Tom IV. Infrastruktura społeczna, Białystok, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku (in Poland).
5. *Pro osvitu* [About education] : Zakon Ukrainy vid 19.01.2019 r., no 2657-VIII, 2661-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (data zvernennja 20.05.2019). (in Ukrainian)
6. *Ukraina na shljaku do socialjnogho zaluchennja* [Ukraine on the road to social inclusion] : Nacionaljna dopovidj pro ljudsjkyj rozvytok 2011, pp. 60–63, 95–101. URL: https://issuu.com/undpukraine/docs/ua_2011_ukr (data zvernennja 20.05.2019). (in Ukrainian)